

**НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, ИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ТИЕТОЪХНАЧУ КОРМАТАЛЛИН ДЕШАРАН
ПАЧХЪАЛКХАН БЮДЖЕТАН УЧРЕЖДЕНИ
«НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАР КХИОРАН ИНСТИТУТ»**

**НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, ИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ПАЧХЪАЛКХАН КАЗЕННИ УЧРЕЖДЕНИ
«НОХЧИЙН МЕТТАН ИНСТИТУТ»**

**Кобртачу ишколан
3–4 классашна лерина
«ЙЕШАР» проект кхочушйаран
нохчийн меттан,
литературин хъехархочун
белхан алгоритм**

Галашо:

3–4 классийн дешархойн нохчийн меттан, литературин хаарш (дешаран ардамаш) кхиоран кепаш кхачаме йалор:

– дешинаш, предложенеш, шайн барамца 50 дашал кезиг а, 70 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (3-чу классийн дешархошна);

– дешинаш, предложенеш, шайн барамца 70 дашал кезиг а, 85 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (4-чу классийн дешархошна);

– йеллачу темина йешначу текстан буха тIехь, произведенин чулацамца доглуш, 3–4 предложенел кезиг доцу йозанан аларш хIитто (3–4 классийн дешархошна);

Нохчийн меттан, литературин хъехархочун болх кхочушбарехь рекомендацеш

1. Нохчийн меттан, литературин тIетоьхна белхаш кхочушбархьама дешархошкахь хила деза хIокху барамехь тетрадаш:

№	Предмет	3–4 классаш
1	Нохчийн мотт	1 тетрадь
2	Нохчийн литература	1 тетрадь

Дешархоша пайдаоьцу 12–18 кехатах лаьтгачу шуьйра моґланаш долчу стандартни тетрадех.

Предметан тетрадь цIена лело деза. Цуьнан мужалта тIехь хила дезачу йозанан кеп:

Соблжа-Палин №3 йолчу гимназин
3 классан дешархочун
Эскиева Асетан
нохчийн меттан
тIетоьхначу белхийн тетрадь

ГойтIара №1 йолчу йуккьерчу ишколан
4 классан дешархочун
Адамов Аюбан
нохчийн литературин
тIетоьхначу белхийн тетрадь

2. Нохчийн меттан тIетоьхна белхаш вовшахтохар кхочушдо кIиранах цкъа.

КIиранан хьалхарчу урокехь 3-чу классийн дешархошна шен барамца 50 дашал кезиг а, 70 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схъайазйан. 4-чу классийн дешархошна шен барамца 70 дашал кезиг а, 85 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схъайазйан.

Цу дийнахь дешархошна нохчийн меттан урокехь цIахь кхочушбан цхьаннал сов йозанан болх ца ло, обьшуш хилахь Iамийнчу темина тIетоьхна цIера болх бала йиш йу барта кхочушбан: бакьо Iамо, и. д. кх. а. ТIейогIучу

дешаран урокехь дешархоша болх кхочушбина а, таллам бан дАабелла а хила беа. Хъехархочо дешархойн белхаш толлу. Маххадоран критерешца йогIуш, тетрадаш тIе оценкаш хIиттайо. ПедогIучу кIиранахь тетрадаш дешархошка дIало керла болх кхочушбайта.

Билгалдакхар. *Кечийнчу кеп тIера схъайаздар – тIера схъайазийан луш йолу текст, элпаш йукъахдитина доцуш, тIетоьхна тIедахкарш доцуш хила йеза; оцу белхан Iалашо йу, гIалаташ а, талхорш а доцуш, текст нийса схъайазийар.*

Схъайаздаран йацйина алгоритм.

1. ДIайеша предложени, иза йуха дагахь схъайийца.
2. ДIайеша предложени кхин цкъа а, иза йазйина ма-йарра.
3. Предложени дIайазйеш, хIора дош деша хъайна дагахь ма-латтара.
- 4.Йазйинарг талла. ХIора дош деша. Текст схъайелла, йазйинарг текстаца йуста.

3. Нохчийн литературин тIетоьхна белхаш вовшахтохар кхочушдо кIиранах цкъа.

КIиранан шолгIачу урокехь 3–4-чуй классийн дешархошна цIахь кхочушбан безачу йозанан белхан тIедиллар ло билгалйаьккхинчу темина йешначу текстан буха тIехь йозанан алар хIотто. Алар 3–4 предложенел кIезиг доцуш хила деза.

Цу дийнахь дешархошна нохчийн литературин урокехь цIахь кхочушбан цхъаннал сов йозанан болх ца ло, оьшуш хилахь Iамийнчу темина тIетоьхна цIера болх бала йиш йу барта кхочушбан: произведени къастош йешар, чулацам схъабийца кечамбар, и. д. кх. а. ТейогIучу литературин урокана дешархоша болх кхочушбина а, таллам бан дIабала кийча а хила беа.

Хъехархочо дешархойн белхаш толлу. Маххадоран критерешца йогIуш, тетрадаш тIе оценкаш хIиттайо. ТейогIучу литературин урокехь тетрадаш дешархошка дIало керла болх кхочушбайта.

4. Нохчийн меттан белхан маххадоран критереш

№	Класс	Толлу хаарш	Маххадоран критереш
1	3	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 50 дашал кIезиг а, 70 дашал сов а йоцу тексташ нийса	Белхан мах хадабо цхъана оценкица Оценка «5» хIоттайо цхъа а гIалат доцу балхана, ткъа иштта цу тIехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гIалат далийтинехь. Оценка «4» хIоттайо 2 орфографически а,

		схъайазйан	<p>2 пунктуационни а гІалат далийтинехъ, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гІалат йа, цхъа а орфографически гІалат доцуш, 4 пунктуационни гІалат далийтинехъ.</p> <p>Оценка «4» хІотто йиш йу 3 орфографически гІалат далийтинехъ, нагахъ царна йукъахъ цхъана бакъонна гІалаташ делахъ.</p> <p>Оценка «3» хІоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гІалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хІотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гІалат далийтинехъ, нагахъ царна а, вукхарна а йукъахъ доккха доцу а, цхъана бакъонна а гІалаташ делахъ.</p> <p>Оценка «2» хІоттайо, нагахъ балха тІехъ гІалаташ оценка «3» хІотторан барамал сов делахъ</p>
2	4	<p>Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 70 дашал кІезиг а, 85 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан</p>	<p>Белхан мах хадабо цхъана оценкица</p> <p>Оценка «5» хІоттайо цхъа а гІалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тІехъ 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гІалат далийтинехъ.</p> <p>Оценка «4» хІоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гІалат далийтинехъ, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гІалат йа, цхъа а орфографически гІалат доцуш, 4 пунктуационни гІалат далийтинехъ.</p> <p>Оценка «4» хІотто йиш йу 3 орфографически гІалат далийтинехъ, нагахъ царна йукъахъ цхъана бакъонна гІалаташ делахъ</p> <p>Оценка «3» хІоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гІалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хІотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гІалат далийтинехъ, нагахъ царна а, вукхарна а йукъахъ доккха доцу а, цхъана бакъонна а гІалаташ делахъ.</p> <p>Оценка «2» хІоттайо, нагахъ балха тІехъ гІалаташ оценка «3» хІотторан барамал сов делахъ</p>

5. Нохчийн литературин маххадоран критереш

№	Класс	Толлу хаарш	Маххадоран критереш
1	3-4	Билгалйаьк-кхинчу темина йешначу текстан буха тIехь, произведенин чулацамца догIуш, 3–4 предложенел кIезиг доцу йозанан алар хIотто	<p>1. Алар темица догIуш хилар, тема схьайеллар 2 б. – алар темица догIуш ду, нийса жамIаш чулоцу. 1 б. – алар темица йукъ-кара догIуш ду/тема йукъ-кара схьайиллина. 0 б. – алар темица догIуш дац.</p> <p>2. МаьIнин цхьаалла. 1 б. – алар маьIнин цхьааллица къабсташ ду. 0 б. – аларехь маьIнин цхьаалла йац, алар шеца маьIна долуш дац.</p> <p>3. Къамелан говзалла а, нийса хилар а. 2 б. – алар къамелан говзаллин а, меттан гIирсаш нийса харжаран а лехамашца догIуш ду, къамелан гIалаташ дац. 1 б. – алар къамелан говзаллин лехамашца догIуш ду, амма къамелан гIалат йа меттан гIирсаш харжарехь доккха доцу кхачамбацар далийтина. 0 б. – алар дешнийн хьал къен хиларца къабсташ ду, къамелан гIалаташ далийтина.</p> <p>Лаккхара балл – 5 балл <i>Белхан маххадорехь тидаме эца беца аларан барам, нагахь барам хила безачул лахара беллахь, йаьхначу баллаш тIера цхьа балл дIайоккху</i></p>

Баллаш пхеабаллан тIегIане йахар

Баллийн барам	Оценка
5 б.	5
4 б.	4
3 б.	3
0–2 б.	2

Четверть йа триместр чекхийолуш, тетрадаш тIе хIиттийна оценкаш вовшахтухий, йуккъера балл билгалйоккху. Иза журнал тIехь четвeртан йа триместран оценки хьалха йолчу колонки чу дIахIоттайо.

Йуххедиллар 1

Массо а дешархочунна цахь схьайазйан луш йерг цхьа текст йу.

Тексташ

3 класс

1. Схьайазйе текст.

Стовно дегІ меллаша доккху. Иза башха лекха ца хуьлу. Амма хІора шарахь шена тІерачу стоьмаша цуьнан дуткьа генаш саттадой хуьлу. Заза массо а дечигал хьалха даккхажь а, цуьнан цІен стоьмаш гурахь бен ца ношло. Хьуьнхажь хуьлуш болу массо стом нІаьно талхабо. Стовнна нІаьна ца бо, иза талха а ца телха. (50 дош)

Хь. Хасаев

2. Схьайазйе текст.

Гуьйре тІекхочуш

Хаза лаьттина и йовха аькхе чекхйолуш йара. Аькхе чекхйаларх-м Іалам а, массо а садолу хІума а саготта дацара. ТІекхочуш берг токхе мур бара – гуьйре! Уггар хьалха гуьйре тІекхочийла, цунна кечам бан безийла хаййтира мангалхоша.

Іуьйранна дІахІуьттий, мангалхой, де дохдалале мангал хьокхий а бовлий, де дохделча, кхорийн ІиндагІехь садоІуш хуьлура. (51 дош)

Хь.Хасаев

3. Схьайазйе текст.

Хина тІай туьллуш диллинчу уьна тІехула дехьадолуш доллура жІаьла. Цуьнан багахь жижиган потт йара. Хи чохь шен сурт а гина, цунна моьттира цигахь жижиг дохьуш догІуш кхин жІаьла ду.

Шен жижиг дІа а кхоьссина, иза тІекхийтира вукху жІаьлина, цуьнгарниг схьадаккха. Амма цунна моьттуш долу жижиг данне а дацара, ткьа шениг цо хин тулгІене дІадахьийтира. (54 дош)

4. Схьайазйе текст.

Стоьмийн бешахь

Султана берашка хайттира:

– Бошмаш талхочу зуламечу садолчу хІуманашца кьийсам муха латтабо аш?

Цу хаттарна жоп делира цхьана хьаьрсачу кІанта.

– Шен хеннахь молханаш а тухуш, хІора диттана талламаш беш, цхьайолу садолу хІуманаш хІаллакьийна оха. Доккха гІо до бошмашна олхазарша а. И садолу хІуманаш церан мерза кхача бу. Олхазарш къехка ца до оха, мелхо а, тІекІадо. (56 дош)

І.Гайсултанов

5. Схьайазйе текст.

Іаьнан хьаша

ДІаделира Іа. Оццул къиза деана иза эшош, хьаннашкара ло дешаш, Іоврашца эшарш лобкхуш, Іалам самадоккхура бІаьстено. Бераша хобхкучарна хьовха, йаккхийчу салазашна а тІай хилла лаьттина буто ша башош, хІора денна лакхабуьйлура малх, шен некъ бахбеш. Цо ша паргІатдаккхарна хастам беш, дийнна шен тархаш текхош уьдура аьрха Орга. ДІайелира бераша гІулгех ловзуш экъа шершийна майда. (56 дош)

Д. Кагерманов

6. Схьайазйе текст.

ДІаобхура денош. ТІекхечира Іа. Духхьарлера ло а деара. Іа Іаламат хаза хуьлу хьуьнхахь. Лайно латта, бамба тесча санна, кІайдинера. Дечиган гаьннаш дазделлера лайх. Хьаннийн баххьашкахь, лаьмнийн кортошкахь даьржина Іуьллура кІайн хьаша. Лаьмнашкахула хьийзаш долчу гІашлойн гатгийчу некьийн лар йайнера. Массанхьа а беркате ло диллинера. Цу дийнахь дешархой сакъералуш бара, уьш переменехь вовшашна лайн мижаргаш детташ ловзура. (56 дош)

7. Схьайазйе текст.

Коран ангали

Селхана тхан командаш футболах ловзарх лаьцна хир ду хьуна цо бохург дагадеанчу ас цІаьххьана куьг дІаластошшехь дІакхетта, коран ангали дохийра. Сьбгара йаьлла ледарло Іабдулла воьчунна цхьанна а ца гира.

Бераш схьагулделира. Горгали бийкира, хьехархо чувеара. Тхо, сихха хьала а гІевттина, охьахевшира. Сайн коьртах цІе йаьлла мьоттуш Іара со, дохийна ангали гучудаларна кхоьруш. Иза-м гира хьехархочунна. (57 дош)

Ж.Махмаев

8. Схьайазйе текст.

Іуьйранна доладелла догІа делкьхан хуьлуш сецира. Марханех паргІатйолуш йара стигал, серлайолуш лаьттара арахь. Кораш кІел лаьттачу

дитте хъежа велира Сайда. Цкъа а тергалдина дацара цо иза. Ткъа хІинца, мел хъийжи а тоам ца хуьлуш, хъобжура. Туьркан дІасадаьржинчу генаш тІехь, цхъамма туьтеш обхкича санна, догІанан сирла тІадамаш кхозура. ЧІогІа исбаьхъа гора тахана и дитт, цунна тІера и жовхІарш. (57 дош).

9. Схъайазіе текст.

Хъуьнхахь Іа

Тийна ду хъуьн чохь. Хезаш дац шах-тата. Керла диллинчу лайно дечигаш дІахІиттийна, тІе кІайчу кисех, бамбех дина йургІанаш обхкича санна. Мичча агІор хьо дІахъаьжча а, кІайделла дуьне бен гуш хІума дац. Дикка тидам бича, хъун йеса йоцийла хаьа. Дитташ тІехь гуш олхазарийн Іаьржа баннаш ду. Уьш деса ду, олхазарех цхъадерш бовхачу мехкашкахъа идош, хъуьнхахула кхерсташ лела. (58 дош)

Хь.Хасаев

10. Схъайазіе текст.

Селасат

Га-буц йаьлла хъун а, беш а йукъайелча бен, Іа даккха даханчуьра йуха ца добрзу селасат-олхазар. Цуьнан бен лекхачу диттийн баххъашкахь хуьлу. Селасато хазачу шакаршца эшарш локкху, ладогІа дог доуьйтуш. Селасатан эшарш хазачу маттера цІаьххъана, стаг цецвоккхуш, цІоган тІе ког баьккхинчу цициган санна, гІовгІане йоьрзу. И аз хъенан ду ца хууш, цецвала тарло. Иза а ду селасатан аз. (58 дош)

11. Схъайазіе текст.

Наркаш

Коблийн генаш тІехь можа бос болуш дукхе-дукха луьста, леррина тІелатийча санна, гІад гуш доцуш цхъа цІазамаш ду схъагуш. Уьш наркаш йу. Цу тІерачу стоьмех чІогІа дика а, мерза а варени хуьлу, могошаллина Іаламат пайдехь даьтга а доккху.

Хъуьнхара богІучу некъана дехъа а, сехъа а хъаьмцаш, элхъамцаш, стеш хуьлу.

Хъуьно ша йолчу маьрша веанчунна комаьршаллица гучуйоккху шен бух боцу хазна. (60 дош)

Хь.Хасаев

12. Схъайазіе текст.

Діалекхира пондар. Туьйхира вота, тІараш, геманаш. Йукъалилхира жухаргаш. ТІаккха тІехъаьддачу царах цхъаммо халхавала йукъаваьккхира йукъах йихкина жима шаьлта а йолуш, хазачу духарца кечвелла, 12 шо кхаьчна волу кІант. Йуьртахь а гІараваьлла дика хелхарча а, пелхьо а вара иза. Цуьнца хелхайалар тІедожийра цуьнан йишина. Совнаха хІума йукъахь доцуш, цхъана эшшара болар а, меженаш а лелош, чІогІа хаза дора цу шиммо халхар. (60 дош)

В. Матиев

13. Схъайазйе текст.

Аьрзу

Боккхачу некъа тІехь, хІордана генахь шен бен а бина, кІорнеш йехира аьрзуно.

Цуьнан бен тІехь болчу дечигна кІелахь цхъана дийнахь болх беш бара нах, ткъа аьрзу йеара шен бене, мІарашца лаьцна боккха чІара а бохьуш. И чІара а гина, адамаша дечигна го бира, уьш маьхъарий а детгаш, аьрзуна тІулгаш кхийса бевлира.

Аьрзуно чІара охьатесира, адамаш и чІара а эцна дІадахара. (61 дош)

Л. Толстой

14. Схъайазйе текст.

Стоьмийн бешахь

Некъан шина а агІор дийгІинчу диттийн генаш лакхахь вовшахьийна ГиндагІа а долуш, гена дІа бара некъ. Йаккхий бошмаш стоьмех йуьзна йара. Шерра схъахезара эшарш, иллеш. Белхаш беш а доцуш, адамаш сакъера бошмашка гулделча санна хеталора. Некъана шина а агІор дитташна йуккъехула гора цІена бедарш йуьйхина адамаш. МаьІ-маШехь дитташна йуккъехь, жима а паргІато йолчу майданашкахь, могІара дІахІиттийна бес-бесара басарш хъаькхна накхарийн йаьшканаш йара. (64 дош)

І. Гайсултанов

15. Схъайазйе текст.

МазлагІехь

– Накхармозий бохий аш? Уьш хъанал а, оьзда а дийнаташ ду. Жуккаралла ца лов цара. Дургал ца кхоьхьуш, кийча моз даа лууш йерш цкъа-шозза аратесначул тІаьхъа, йуха шайна накхар чохь карайахь, йен а йоьй, аратосу. Дургал йохьуш чуохьучу накхармозашна йукъаоьй, «неІарерчу

гГазанчех» ларлуш чуйоьду-кх иза. Йаа мерза йезахь, хьанал болх бе, боху. Дахьедарх кхета ца лаахь, шайн Йедалехь кхиэл йо-кх. Цхьадолчара дургал тЕкхоьхьу, вукхара улхана чу дІанисдо. (67 дош)

Д.Кагерманов

16. Схьайазйе текст.

БІаьстенан чаккхе

Хаза бІаьсте чекхйолуш лаьтгара. ТейоГуш йара беркате аькхе. Аькхе адаманна уггаре а каде мур бу.

Массо а акхарой, олхазарш шайн бІаьста дуьнен чу йевлла кІорнеш кхиош, Іалашйеш, уьш кога йохуьйтуш, синтем боцуш лелара. БІаьста санна, эшарш локкхуш, ловзуш лела йиш йацара.

Гуьйранна синбилгалонаш гучу ма-йевллинехь, хьала а гІаьттина, хьо араваьлча, хьан бІаьрг кхийтира Орган тогІи чухула дижинчу дахкарх, ткьа бацалахь, жовхІарш санна, лепаш тхи дара. (67 дош)

Хь. Хасаев

17. Схьайазйе текст.

Кьанбеллачу ножан этІачу чкьура йуккьера Іа даккха дІалевчкьина йолу садолу хІуманаш йууш, цуьнан гІода тЕхула охьий, хьалий лелаш гуш дара цхьа жима олхазар. Цо шен йу санна йуткьа, сеттина зІок йуккье а оьхуьйтуш, ножан кевстиг бухара схьа а йохуш, сагалматаш йуура.

Иза текха-хьоза дара, цунна йуххехь уллорчу ножа тЕхехь шен болх беш дара хенакІур це йолу олхазар а.

Хьун а, цуьнан «бахархой» а шайн Іаьнан мур дІахьош бара. (68 дош)

Хь. Хасаев

18. Схьайазйе текст.

Іалам хаздан деза

Іаламо шен терго цайечунна тешнабехк бо. Дерриг дуьне адамийн башха цІа ду. Хьо вехачу цІа чохь санна, Іаламехь а дерриг, хила ма-догІура, дІанисдина хила деза.

Хьуьнхяхь хІуо цІена хІунда хуьлу? Дитташа цІандо иза! Вешан йуьртахь уьш дукха мел дийгІи, хІаваь цІена лаьттар ду вайн. Адамийн могашаллина оьшуш ду иза, вай дуу бепиг санна. Кхетий шу? Синтарш дийгІина а дика гІуллакх дина аш. Дика бераш ду шу. (69 дош)

19. Схъайазйе текст.

Лагерехъ

Беха цІулла сара баьккхира кІанта. Иштта нийса сара гина бацара цунна.

Малх делкбал тІаьхьенга лестинера. ЦІаьххьана дагавелира Саша, вухаверза веза ша аьлла. Схъаихинчу новкъа ваха а гІерташ, дІаволавелира иза. Амма билгало йолуш цхьа а хІума ца хаалора. Тидам ца бинера. Эххар а кхийтира иза, схъавеанчу новкъа ша вухавоьдуш цахиларх. Болар сихдира цо. ХІинца хІумманах а самукъа ца долура, цхьа лаам бара дерриг са дІалаьцна – сихха кху хьуьнхара аравалар. (69 дош)

I.Гайсултанов

20. Схъайазйе текст.

Акха гезарий

Акха гезарий вайн лаьмнийн Іаламан хазачу дийнатех цхьаь йу. Къаьсттана хаза хуьлу бож. Божан схъадеана хьаж а, коьрта тІехь, тур санна сеттина а йолуш, йуккъера хара а, хьалхарчу агІон тІехь тІулгаш санна шеддаш а долуш, метрал йега ши маІа хуьлу.

МаІаш тІехьа хаза жима лергаш ду. Царна тІера тІаргІа хуьлу хьаьрса а, Іаьржа а бос болу хьобкхнаш а йолуш. ЦІога доца хуьлу, когаш шишша берг йолуш бу. (69 дош)

Хь. Хасаев

21. Схъайазйе текст.

Муьргаш

Йуькьачу хьуьн чуьра ирзошкахьа ара а ваьлла схъавогІуш, цІаьххьана тидам хуьлу гондхьарчу дитташна а, коьллашна а йуккъера гуш болчу цхьана цІечу стоьмийн. Уьш муьргаш йу, тхо гой хьуна бохуш санна, лаьтта.

Хьал ца хуучунна хетадала тарло, «царах-м хІун дийр дара» аьлла. Уьш схъа ца йохуш йуьтийла дац. Іай шелвелча, кхехкийнчу муьргийн довха хи малахь, дегІ меттадогІур ду, йовхарш йелахь, уьш дІайевр йу. Иштта дарбане йу муьргаш. (69 дош)

Хь. Хасаев

22. Схъайазйе текст.

Сан Даймохк

Сан кьона доттагИий! Вай вешан Галаман дай ду, иза вайн дахаран сийлахь хазна йу.

И хазнаш ларйарх тоам бан ца оьшу – уьш гучуйаха, гайта йеза.

Черашна цЕна хи деза – лардийр ду вай вешан хиш, Гаьмнаш.

Хьуьнхахь, лаьмнашкахь тайп-тайпана мехала дийнаташ ду – лардийр йу вай вешан хьаннаш, аренаш, лаьмнаш.

Черана хи, олхазарна хАваь, экханна хьун, аре, лаьмнаш деза.

Ткьа адамашна оьшу Даймохк. Галам лардар – иза Даймохк ларбар ду.
(69 дош)

М.Пришвин

23. Схьайазйе текст.

Декалахь, сан илии...

Дагаев Валид халкьан илииалархо ву. Цуьнан иллеш халкьан дахарх дуьзна, халкьах, Даймакках лаьцна ду. Валидан кхолларалло йист йоцуш шена чулаьцна заманан йохалла вайн халкьо гулдина хаза гИллакхаш. Цунна тоьшалла ду Дагаевн иллеш, ткьа уьш цо ша а доху. Цо олу Сулаев Мохьмадан, Сулейманов Ахьмадан, Рашидов Шаидан, иштта дГа дуккха а кхечу авторийн дешнашца.

Дахаран ницкь ойьуш, халкьан дог-ойла йуьйцуш дека РФ-н Халкьан артистан Дагаев Валидан зевне аз. (70 дош)

24. Схьайазйе текст.

Мокха хьоза

Каде хьийза бАьста мокха хьоза. Иза кьардайна олхазар ду. Уьш даим вовшашца девне хуьлу. Кор диллина хилча, корах чу догИий а, раГу кЕлахь лаьттаху пхьегГаш чу хьожий а, шена амал бо оцу хьозано. Цо деш дерг доккха зен дац, цо бечу пайдане хьаьжча. Оцу кьардайначу хьозано цхьацца кЕда хГуманаш лахьош, шена бен бо. КГорнеш цо кхобу стоьмаш тЕхь хуьлуш долу зуламе нАьний даош. Цундела Галашдан деза и олхазар. (70 дош)

4 класс

1. Схъайазйе текст.

Оха болх а бо, деша а доьшу

– Гурахъ а, бѡаьста а латта тодира оха. Май баттахъ хІу дІадийра. Иза тІе ма-делла, асарш деш, нилха йохуш, хи детташ, белхаш бира оха. Хилла йаьлла наьрсаш, ши де мосазза дели, схъайохура.

– Помидораш дІайуьйгІира оха, латта цкъа хьалха дика то а дина. ДІайугІуш йерг дик-диканиг хаьржина йуьйгІира. Къаьсттана помидораш тІелаточу хенахъ дукха хи диттира оха. Ткъа цара зазадоккхучу хенахъ хи тохар мелла а лахдира. (70 дош)

З. Муталибов

2. Схъайазйе текст.

Гуьйре тІекхочуш

Аьхка, букъарш санна, дуькъа, даьржина догІуш хиллачу Органо а бора шегара хаам. Иза дистинчуьра чудобжнера.

Аьхка Органо ша схъадогІу чоб кест-кеста хуьйцу, ткъа гуьйренгахьа лестича, гуттаренна цхьана меттехула охьадогІу йуха аьхке тІекхаччалц.

Билгал гуьйре тІекхочуш хилар гойтуш, стиглара схъа хаам бира. Уьш гІаргІулеш йара, шайн некъан узам а беш, низам ца дохош, кьилбехьа довхачу мехкашка Іа даккха йоблхуш.

Іодика йеш санна, йуьрта тІехула ши-кхо го баьккхина, гІаргІулеш къайлайевлира. (70 дош)

Хь.Хасаев

3. Схъайазйе текст.

Халиддий, Аьстамиррий цхьана дакх кІелахъ садоІуш Іара. ДІахьаьжча, кхеран бІаьрг кхийтира шайга хьобжуш лаьтгачу жимачу эхханах.

Цунна йуххехъ ши буьхьиг а йара. Хьежа кІордор доцуш хаза экха – лу – дара гуш дерг...

Лу – жима сай бу. Вайн лаьмнашкахъ а, Соьлжан тогІенашкахъ а йолчу хьуьнхахъ хуьлуш ду иза.

Лунан дегІ дайн ду. Бос аьхка таьІана-хьаьрса, Іай сира хуьлу, чу-кІело сирла-кІайчу басахъ.

Цуьнан кхача буцций, гIашший, коьллийн, дечигийн орамашший, хьуьнан стоьмашший, цIазамашший ду. (70 дош)

Хь. Хасаев

4. Схьайазйе текст.

Пхьагалш

Хьуьнан пхьагалш буйсанашкахь дечигийн кевстигаш йууш йежа, аренийн пхьагалш гурахь дийна йалташ, буц йууш йежа, хьаьттаран пхьагалш хьаьтташкара йалташ дууш йежа. Буйсанна пхьагалша лай тIе кIоргга а, гуш а йолу лар йуьллу. Пхьагалшна тIаьхьадевлла адамаш а, жIаьлеш а, берзалай а, кьийгаш а, аьрзуш а. Нагахь нийсса дуйхьал дIа лелаш хилча, иза Iуьйранна цу сохьта лар йолчухула карор йара, лоцур йара, амма пхьагал кIилло йу, кIиллолло иза кIелхьара а йоккху. (70 дош)

Л.Толстой

5. Схьайазйе текст.

Тамашийна хуьлу ДегIастан Iаьнан тIаьхьара мур. Хьал цахуург атта Iехор ву цо. Цхьадолу денош хуьлу, бIаьстенан денош санна, довха. Иштгачу деношкахь малх а хуьлу, бIаьста санна, доллу хIума серла а доккхий. Цуьнан йовхачу зIенаршца массо а садолчу хIуманан са паргIат а доккху, церан са а кьерадолуьйту.

Иштта денош даьхкича, дукхаха болчу хIусамнаноша эсий кIаранаш чуьра уьйтIа а дохий, уьш уьйтIахула уьдуьйту. Кегий бераш хуьлу, царах чIогIа самукьадолий, царна тIаьхьа девдда лелаш. (71 дош)

6. Схьайазйе текст.

Ломмий, дахкий

Лом наб йеш Iуьллура. Цуьнан дегIа тIехула дахка дIахьаьдира. Цо, сама а даьлла, иза схьалецира. Дахка, ша дIахецахьара бохуш, дехарш дан буйлира; цо элира:

– Нагахь ахь со дIахецахь, ас цхьа дика дийр ду хьуна.

Дехко шена дика дийр ду бохучух ца дешаш, дела а делла, лобмо иза дIахийцира.

ТIаккха таллархоша схьа а лаьцна, лом муьшца дIадихкира. Лом Iоьхуш а хезна, бедда беанчу дехко, цергашца кьажбеш муш а цестина, элира:

– ДагадогIий хьуна, хьо деладелла. (75 дош)

Л. Толстой

7. Схьайазйе текст.

Гаьнан а, аьхкена а хилла кьовсам

Цкъа цхьана заманахь Гаь, аьхкей ши доттагI хилла. Вовшашца чIогIа бертахь дехара ишиь. Йа башха шийла а йоцуш, йа тIехйаьлла йовха а йоцуш, гIеххьа цхьанаэшшара лаьтташ хилла араьхь. Iаламо а, адамаша а, дийнаташа а, олхазарша а дагахь чIогIа кьобалдеш хилла иштта барт тайна церан дахар. Амма тIаьххьара а хьагI йоьлла цушинна йуккъе: Гаьнна лиьна, ша ма-дарра Ia хилла дIахIотта а, шен мел хIун дан ницкъ кхочур бара аьхкена дIагайта а. (76 дош)

1. Чантиев

8. Схьайазье текст.

Гаьнан оьгIазло

Гаьнна дагадеара массо а садолу хIума шелонца кхеро. Цкъа хьалха олхазаршна тIедирзира иза. Олхазарш бовхачу маьха дIадахара. Iадаккха дисинарш шайна ижу лoьхуш кхерстара.

ТIаккха акхарошна тIедирзира Ia. Аренашка а, хьаннашка а шортта ло диллира. Акхарой кхера ца йелира. Цхьайолчеран йовха кетарш йара, вуьйш лаьтташ Iуьргаш а даьхна, дIалевчкьира.

ЧIогIа оьгIаздахара Ia. Шелоно татолашна а, Iаьмнашна а ша бира. Черий хи буха дахара. Берийн чIогIа самукьаделира. Цара салазаш хоьхкура, лайн мижаргех ловзура, лайн бабанаш йора. (76 дош)

9. Схьайазье текст.

Синтарш дегIар

Некьан йистехьо меттиг билгалйира Лoьмина а церан хьехархочо. Белаца кIаг баккха хIоьттира Лoьма. ТIехула семса делахь а, бухара чIогIа дара латта. Лoьмина йуьхьа тIе хьацар тоьхнера. КIаг баьккхина а ваьлла, синтар дIадуьйгIира кIанта. Цу дийнахь вукху берашна а гIо дира цо беш йугIуш.

Цул тIаьхьа кIира а, бутт а хан йелира. Дукхах долу синтарш денделла, гIа а даьлла дIахIиттира. Ша занятера ваьлча, кест-кеста хи тухура Лoьмас ша доьгIначу синтаршна а, цунна йуххерчу вукху синтаршна а. (77 дош)

Х.Берсанов

10. Схьайазье текст.

Хиллачух ца кхийтира Хьажмурдий, Шахьбий. ХIаваэ лакха хьала а долий, тIемашца гонна хьийзаш, ижона бIаьрг кхарстабо кIайчу куьйрано. Мел генара хIума го цунна. Иштта сирла ду цуьнан бIаьргаш. Ломахь болу даьха а, моьлкьа а, жима олхазар а, кхидолу дийнат а шена гича, тIемаш

деГаца охьа а дийшадой, тГулг санна, тГаьхь-тГаьхьа чехка а долуш, чухецало иза. Цуьнан чехкаллина кГелхьардала ницкъ ца кхочу мел масачу олхазаран а. Шен чехкаллица цо хГаваь этЮш, мохца доккхучу шакаран татанах къаьхкий, доду олхазар. (77 дош)

Х. Берсанов

11. Схьайазйе текст.

Хьуьнан акхарой бГаьста

Дуькьачу кЮргачу Ин чохь йа хьуьнан хотешкахь, хина гена доцуш, хуьлу берзан Гуьрг. Цо цкъа а ца йо шена хГусам. Кхечу экхано тесна йитина «хГусам» шена то а йой, кечйо барзо. Цхьогалан йа даГаман «хГусам» тойо цо шена.

КГезий кхиош, кхобуш дакъалоцу боьршачу барзо. Нагахь кГезашна кхерам белахь, берзалоша уьш чЮгГа лардо йоккхачу майраллица. Нагахь церан «хГусамна» тГадам кхаьчна меттиг хилча, берзалоша шайн кГезий кхечанхьа дГакхалхадо. Берзалоша зен до хьуьнан акхарошна, уьстагИий, бежанаш хГаллакдо. (77 дош)

Хь. Саракаев

12. Схьайазйе текст.

БГаьстенан аматаш

Йеана тГехЮьтттира бГаьстенан Гуьйре. Лаьмнаш тГехьара схьакъедира сирла малх. Цуьнан зГенарш хьуьнан диттийн баххьашкахула кхерстира. Кобллашна а, бацана а тГедиллинчу тхин тГадамаш лепара бес-бесарчу басаршца. Йеххачу буса тийна дижина Иллича санна, набарх долуш лаьттара Галам. Иза бГаьстенан малхана доьлура: хьун, акхарой, сагалматаш. Хьаннийн татолийн бердашца девлладу таьллаша уггар хьалха хаййтира бГаьсте йоГуш йуйла.

Цуьнан дуткьачу нийсачу гаьннаш тГехь гуш заза дара. Толлан заза, дешица кхелича санна, можа-цГен бос болуш хуьлу, цициган цЮга санна, месала а долуш. (78 дош)

13. Схьайазйе текст.

Аьхкенаан йуьхь

Де сихадох а делла, аьхкена дурьхьарлера тов лартара. Генарчу ломан тарха тЕхь, меттах а ца хьовш, кхозура йоккха, бамбанах тера, кАйн марха. Йуртан бошмаш, тоххара заа охьа а дожийна, хИнца йуьккьа сенйелла, буса дилхинчу догАнаша ченах цАнйина, малхехь гАш лепош, шабарш а деш, мела лестара. Бошмийн генашлахь эзар олхазарийн аьзнаш декара адамашна ца хуучу маттахь, кху аьхкена хазалла хестош. ТавсолтагЕран кертарчу стелахаьштиго дагийнчу дерзинчу кхуран гаьн тЕхь, цхьаь-м дурьцучух тера, вовшийн лере а таБна, Iара кьоркхокхий. (79 дош)

Хь. Саракеев

14. Схьайазье текст.

БIаьлланг бIараш

Хьурьнахула волавелча, мажделла охьаэгначу гАш йуьккьехь карадо бIараш. Уьш, цIен бос болуш, дуьзна хуьлу. Диканиг бен бIаьлланга тIера охьа а ца дужу. НIаьно талхийнарг тIехь дуьсу.

БIараш лахьош лелачу хенахь, хьуна хьалхара дIаоьккху цхьа эхка. Иза тарсал йу. Цу жимачу эхнанан беснеш, буьрка санна, йусайелла гахь, хаалахь, цуьнан бага бIарех йуьзна йуйла. Уьш цара, шайна Iаьнна кечам беш, дIадахка хьош ду шайн хари чу. Иштта адамашна а, дийнаташна а пайдехь йу бIаьлланг. Вай хьуьнан бIар а олу цунах. (80 дош)

Хь. Хасеев

15. Схьайазье текст.

Вайн республика

Мохк алсам хиларехь Кьилбседа Кавказехь вайн республика йаккхийчех цхьаь йу.

Нохчийчохь ду исбаьхьа лаьмнаш а, даккхийра а, кегийра а хиш а, шайна чохь тайп-тайпана акхарой а, олхазарш а долу баьццара хьаннаш а, шера аренаш а.

Вай халкьан культура а, дешар а кхиорехь баьхна баккхий кхиамаш. Республикахь йу дуккха а школаш, библиотекаш. Нохчийн, оьрсийн меттанашкахь арахоьцу исбаьхьаллин книгаш, газеташ. Вайн республикехь дехаш дуккха а кьаьмнаш ду: нохчий, гIалгIай, оьрсий, ногIий, гIумкий, украинцаш, эрмалой, гIезалой, жуьгтий, хIирий, иштта дIа кхидерш а. (81 дош)

16. Схъайазйе текст.

Ши некъахо лаьмнашкахъа д'аволавелира. Дукха хан йалале бода буьйлира. Жимма д'авахча, Х'има д'акхачале, лохо техкина тхевнаш долчу ц'еношна т'екхечира Халиддий, Аьстамиррий. Адамаш тосаделлачу ж'аьло г'овг'а йаьккхира.

Иза йара хьуьнан хехо вехаш волу х'усам. Ж'аьлин г'овг'а хезна арайаьллачу х'усамнанас, Халиде маршалла а хаьттина, ши говр д'а'алашйира. Аьхке д'айалаза йелахъ а, суьйре г'еххъа шийла йара лаьмнашкахъ.

Г'еххъа де а даьлла, малх лакхабаьллера, х'ара ший т'ехъ кьийэгаш гуш ло долчу лаьмнашна гергакхаьчча. Хьун йацара. Гуш ира баххъаш долу лаьмнаш а, ира т'улгаш а дара. (81 дош)

Хь.Хасаев

17. Схъайазйе текст.

Ч'ег'ардиг

Берийн коьртех хьакхалуш бохург санна, х'аваь цоьстуш д'ахъаьдира ч'ег'ардиг.

– Ч'ег'ардиг! Ч'ег'ардиг! – маьхъарий девлира берашка.

Х'ора а вара и гина хазахеташ, дог декхаделла, самукъадаьлла. Ризванний, Решиддий вовшашка хъаьжира, ший а кхийтира дагахъ долчух. Ког ма-боллу ц'ехъа д'ахъаьдира.

– Х'ей, аш х'ун до? – т'аьхъа мохъ туьйхира Яраг'ис.

– Баннаш дан сихвелла ведда! – бохура цхъаммо, воьлуш.

– Асчул дика-м дийр дац цара уьш! – деза элира Яраг'ис.

Вехъаш ц'а кхаьчна Ризванний, Решиддий ч'ег'ардиган бен болчу хъалахъаьжира. «Чкьар-чкьир» деш, йеха учи ца тоьуш, уьдура ши ч'ег'ардиг, мох цоьстуш. (81 дош)

18. Схъайазйе текст.

Жима Мохьмад

Лагерехъ хаза садо'уш дара бераш. Хьуьна йуккъехъ йолчу цигахъ ц'ена х'аваь, сийна буц, бес-бесара зезагаш, олхазарш дара. Дешархоша, отрядашка а бекъабелла, хьуьнарш кьуьйсура, волейболах, футболах, теннисах, баскетболах ловзура. Бераш отрядашка декъадаларал совнаха, шаьш вовшашца тесначу доттаг'аллица а декъаделлера. Уьш шишша-кхоккха цхъаьна хуьлура.

Иштта кхо доттаг'и вара Хьасанний, Васий, Мохьмаддий. Уьш даиманна а цхъаьна хуьлура, спортивни кьийсадалар долчохъ. Цигахъ

Мохьмад шавшшиннал жима хиларна, Хьасаний, Васяссий йукъа ца вуьтура.

– Мохьмад, хьо жима ву, хьо лазер ву, – бохуш, йуьстах туьттура цушимма. (82 дош)

И.Ахмадов

19. Схьайазье текст.

Асарахь

Арахь аьхкенаан йуьхь хилла. Схьакхетгачу маьлхан зIенарша лепош хилла баца тIера а, диттийн гIаш тIера а тхин тIадамаш. Гуьйренан сирла хIаваь декош хилла олхазарийн тайп-тайпанчу эшарша. Царал тIаьхьа ца йиса гIерташ, бацалахь гIара эькхийтина йохкуш сагалматаш а хилла.

Шайн устазан урда тIера хьаьжкIаш асарх цIанийеш бохкучу мурдийн дегнаш а хилла шатайпа мукъаме эшарш локхуш. Болх атта а, сиха а беш хилла цара. Дукха хан йалале хьаьжкIийн цхьа аса бецах, йарех цIанийина цара. ПаргIатйевлла хьаьжкIийн зIийдигаш, самайевлла, гIийлачу мохехь техкаш, малхе кхевдда. (82 дош)

М. Ахмадов

20. Схьайазье текст.

Накхармозий

Блаьсте тIекхачар хаййтира накхармозаша а.

Шийла Ia чекх ма-деллинехь, накхарш (тускарш) ара малхе хIиттийнера мазлагIалахь. Гуьйранна малх схьакхеташ шайн зевнаца меттахдевлира ца кIордош кьахьобгуш долу уьш. Цкьачунна мозий накхаршна гена ца довлура.

Шайн мекхаш дIаса а хьедеш, цара хIаваь толлура. ХIаваь шийла хилча, уьш гена ца довлуш а, обгIазе а хуьлу, йуххе ваханчунна атта йу а тухуш.

Кхано, малх лакха а баьлла, де дохделча, мозийн гIовгIа чIагIйелира, уьш гена дIаэха а дуйлира. Накхармозаша хаам бора, блаьсте кхоччуш шен бакьоне йирзина хиларан хьокьехь. (83 дош)

21. Схьайазье текст.

Кест-кеста вовшашна уллохь нислора жа дажош волу Ирбайханний, бажа бажош волу Ханпаший. Ханпашина цхьацца тайпа хьехамаш бора воккхачу стага. Цо цунна дуйцура майраллех а, доьналлех а лаьцна. Ханпашас боккхачу безамца ладугIура воккхачу стага дуйцучуьнга.

Дуьххьал дIа Ханпаша зерхьама, Ирбайхана элира:

– Ва, Паша, нехан бежнаш дажош лелар эхь ду ца аьлла хьобга цхьаммо а?

– Эхь хьаха ду нахе сискал йобхуш лелча, - сиха жоп делира Ханпашас.

– Кхул тоьлаш болх бацара хьуна кхузахь?

– Суна нефтекачке балха ваха лабара, амма со дIа ца оьцу, жима ву бохуш. (84 дош)

В. Матиев

22. Схьайазйе текст.

Дургал

Баьцарчу аренашкара схьаобхучу мозийн тIехьарчу шина кога тIехь гуш, кегийра мижаргаш санна, хIуманаш йара. Церан бан ма-беззара тидам бича, цхьа кьайле гучуйолура. Оцу когаш тIехь йерг дургал йу.Иза мозийн кхача бу.

Дургал мозаша дIайуьллу накхар чохь жуьрган бенаш чу, бIаьстенан хенахь иза чIогIа оьшуш йу.

БIаьсте! Ирзуш, тогIеш, некьан йистош, бошмаш, баьцара, кьорза куз тесча санна, зезагаша хазйой хуьлу. Оцу баьцарчу дуьненахь инзаре дукха зезагаш ду шайн беснаш тайп-тайпана долуш. Массо а тайпа бос болчу зезагашна тIерачу хIуьрах хуьлуш йу мозийн и дургал. (84 дош)

23. Схьайазйе текст.

Шеран заманаш

Аьже. Уггаре а хаза хан. Бераш хьуьнах оьху. Луйчу. Майданахь ловзу. Кьеггина кхетта малх хуьлу. Ирча йу ткьа дешин духар дуьйхина гуьйре? Можачу гIаша биллина куз дитташна кIелахь Iуьллу. Мел хаза йу гуьйренан беш! Меллаша оьгу можа гIаш лаьтта. Царна хала ду диттех дIакьаста. Ткьа дитташа ца хоуьйту шайна хала дуй. Уьш меллаша доьлху...

Ткьа ирча ду Ia?! Хьийза а хьийзаш, хелха а дуьйлуш, оьгу лайн чимаш.

БIаьсте а йац хIумма а оьшуш! Ia чекхдаллалц са ца тохалуш, хьалакьеда кьона буц, кегий гIаш... (85 дош)

24. Схьайазйе текст.

Ден весет

Цхъана стеган ворхІ кІант хилла. Мацца а, шех лен цамгар кхетча, дас, кхайкхина и ворхІе кІант тІе а валийна, цаърга аьлла:

– ВорхІе а ваха а гІой, цхъацца сара а бохьуш, чувола, ас со валале, цхъа весет дийр ду шуьга!

Цхъацца сара а бохьуш, ворхІе а чу а веана, дена хьалхха дІахІоьттина. Дас аьлла:

– Хьовсал, сан кІентий. И аш цхъаьна вовшахтоьхна ворхІ сара санна, шу цхъаьна, бертахь, вовшийн гІо деш хилахь, шух аддам а кхаьрдар дац, амма шу вовшех довлахь, наха шу лорур дац. (85 дош)